

ИЗРАЗЯВАНЕ НА НЕДОСТОВЕРНОСТ ИЗВЪН ДУБИТАТИВНАТА ПАРАДИГМА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Диана Андрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

EXPRESSING NON-RELIABILITY BEYOND THE DUBITATIVE PARADIGM IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Diana Androva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

This study examines the uses of certain renarrative and conclusive forms in the Bulgarian online corpus CLASSLA-web.bg 1.0. The hypothesis is that these forms, in specific contexts and with particular surrounding markers, have the ability to express certain variant meanings of the dubitative forms. For this purpose, corpus queries were submitted and subsequently classified and analyzed manually.

Keywords: dubitative, renarrative, conclusive, non-reliability

Граматичната категория евиденциалност в българския език е четиричленна. С оглед на това, че тя указва източника на информация на изказването (Ницолова/Nitsolova 2008; Търпоманова/Tarpomanova 2015; Алексова/Aleksova 2023), членовете ѝ се делят на такива, които предават информацията директно, и такива, които я предават индиректно (опосредствано).

В български опосредстваната евиденциалност се изразява от формите на ренаратива, който означава преизказване (вторично изказване); конклузива¹, маркиращ умозаключение или предположение, и дубитатива. Дубитативът е най-натовареният във формално и семантично отношение и единственият стилистично маркиран член на категорията, тъй като носи и признака *преизказност*, и признака *субективност*, т.е. изразява съмнение към преизказаната информация. Поради тази причина настоящото проучване не включва формите на дубитатива, чиято основна функция е именно кодирането на недоверност (включително и ренаративните облици на перфекта и плусквамперфекта, които формално съвпадат с дубитативния аорист).

¹ Или *инференциал* (вж. Търпоманова/Tarpomanova 2015).

Целта на изследването е да се провери дали формите на ренаратива и конклузива могат в определен контекст да изразяват имплицитно дубитативна семантика. Включени са само формите за бъдеще време/бъдеще време в миналото на деятелния залог, а не целите парадигми, поради ограничения обем на изследването.

Това е корпусно изследване, което разглежда възможността на някои евиденциални граматични композитуми², спадащи към парадигмите на ренаратива и конклузива, да изразяват недоверие, съмнение, дезинформация и т. н. Включени са композитумите със спомагателни сегменти *щял съм да* и *нямало съм да* за всички лица и числа, както и за трите рода в трето лице, единствено число. Респективно за 3 л. на ренаратива – *щял да* и *нямало да*.

Основното значение на ренаратива е предаване на преизказана информация, като от четирите евиденциала той се отличава с най-висока степен на задължителност. За конклузива също е характерна висока степен на задължителност, като в основното му значение чрез него се предава опосредствана информация, получена на базата на направено умозаключение или предположение (Търпоманова/Tarpomanova 2015). Интересът към тази тема се порождат от факта, че формите на дубитатива са много силно маркирани, следователно по-утежнени за употреба в речта. В резултат на това има случаи, в които се предпочитат граматични композитуми, образуващи ренаратив или конклузив, които с подходяща интонация или подкрепени от лексикални маркери също могат да изразяват някои от вариантите дубитативни значения, въпреки че в основните си значения са по-скоро неутрални. И. Куцаров например смята, че дубитативността не зависи от граматичната форма, а по-скоро от надезикови явления като интонацията (Куцаров/Kutsarov 2007). Ренаративът от своя страна се смята за маркер за дезинформация при употреба в медийни текстове и конкретно в заглавия (Маргова/Margova 2022), подобни са и наблюденията на К. Войнова (Войнова/Voynova 2024). От тук изхожда и хипотезата на настоящото изследване, че различни семантично нюансирани дубитативни значения могат да се изразяват извън парадигмата на дубитатива в българския език. Важно е да се уточни, че тази работа следва модела на по-голямо корпусно изследване на Е. Търпоманова (Търпоманова/Tarpomanova 2024), в което се разглеждат евиденциалите като маркери за недостоверност в Корпуса на българската политическа и журналистическа реч.

Проучването използва българския онлайн корпус CLASSLA-web.bg 1.0, част от южнославянския корпус CLASSLA-web. В българския кор-

² Използваме понятието *граматичен композитум* като синоним на аналитична словоформа.

пус са аотирани над три милиарда думи (3,249,563,781), като той е базиран на MaCoCu-bg 2.0 – уеб корпус, събран чрез автоматизирано обхождане на българския интернет от 2021 г., фокусирано върху домейните .бг и .bg. Корпусът е лингвистично аотиран с CLASSLA-Stanza, като обработката включва токенизация, морфосинтактична аотация и лематизация. Жанровата аотация е автоматично направена с X-GENRE. Използвани са следните жанрови категории: News; Promotion; Information/Explanation; Forum; Opinion/Argumentation; Instruction; Mix (Ljubešić, Kuzman/Любешич, Кузман 2024).

Съответните евиденциални композитуми и техните употреби са разгледани само в медийния субкорпус (News), който включва новинарски репортажи, блогове за пътуване, спортни репортажи, полицейски доклади и съобщения. В жанра News са автоматично аотирани и текстове на коментари на статии от онлайн медии, които няма да бъдат изключвани при анализа. Категорията евиденциалност не е аотирана в корпуса, но могат да се подават различни заявки, чрез които материалът да бъде ексцерпиран. Примерите, приложени тук, са автоматично извлечени чрез подаване на заявки, базирани на CQL (Corpus Query Language), за четири типа колокации³, ръчно класифицирани и анализирани в съответния контекст.

Важно е да се направи уговорката, че средният род ще бъде наричан неутрален, тъй като *нямало* и *било* не реферират към подлог, който е в среден род, а изпълняват функции на безлични граматически частици в образуването на евиденциалните форми. Термините *неутрален род* и *неутрален среден род* се използват също от П. Пашов (Пашов/Pashov 1965) и Е. Търпоманова (Търпоманова/Tarpomanova 2020).

1. М., ж., н. р. и мн.ч. на *щял* + 1., 2. и 3. л., ед.ч. и мн.ч. на спомагателния глагол *съм* + частица *да* + произволен глагол;

2. М., ж., н. р. и мн.ч. на *щял* + частица *да* + произволен глагол (без спомагателен глагол);

3. М., ж., н. р. и мн.ч. на *нямало* + 1., 2. и 3. л., ед.ч. и мн.ч. на спомагателния глагол *съм* + частица *да* + произволен глагол;

4. М., ж., н. р. и мн.ч. на *нямало* + частица *да* + произволен глагол (без спомагателен глагол).

Първите две колокации обхващат положителните форми на ренаратива и конклузива за бъдеще и бъдеще време в миналото. Те съвпадат навсякъде освен в 3 л., ед.ч., където при ренаратива изпада спомагателният глагол. Третата и четвъртата представят отрицателните бъдещи форми на двата евиденциала, при които спомагателният глагол е със задължителен характер само в трето лице на конклузива и съответно по

³ По Е. Търпоманова (Търпоманова/Tarpomanova 2024).

правило липсва в трето лице на ренаратива. В първо и второ лице на двата евиденциала употребата на *съм* варира.

1. Статистика на ексцерпиранияте примери

Таблица 1. М., ж., н. р. и мн.ч. на *щял* + 1., 2. и 3. л., ед.ч. и мн.ч. на спомагателния глагол *съм* + частица *да* + глагол.

	Евиденциали	Неутрална семантика	Оценъчна семантика
1. л., ед.ч., м.р. щял съм да (уча)	16	6	10
1. л., ед.ч., ж.р. щяла съм да (уча)	3	0	3
2. л., ед.ч., м.р. щял си да (учиш)	11	3	8
2. л., ед.ч., ж.р. щяла си да (учиш)	—	—	—
3. л., ед.ч., м.р. щял е да (учи)	—	—	—
3. л., ед.ч., ж.р. щяла е да (учи)	—	—	—
3. л., ед.ч., н.р. щяло е да (учи)	—	—	—
1. л., мн.ч. щели сме да (учим)	61	13	48
2. л., мн.ч. щели сте да (учите)	5	2	3
3. л., мн.ч. щели са да (учат)	7	7	0
Общо	103	31	72

Таблица 2. М., ж., н. р. и мн.ч. на *щял* + частица *да* + глагол.

	Евиденциали	Неутрална семантика	Оценъчна семантика
3. л., ед.ч., м.р. щял да (учи)	48	37	11
3. л., ед.ч., ж.р. щяла да (учи)	44	40	4
3. л., ед.ч., н.р. щяло да (учи)	45	41	4
3. л., мн.ч. щели да (учат)	38	30	8
Общо	175	148	27

Таблица 3. М., ж., н. р. и мн.ч. на *нямало* + 1., 2. и 3. л., ед.ч. и мн.ч. на спомагателния глагол *съм* + частица *да* + глагол.

	Евиденциали	Неутрална семантика	Оценъчна семантика
1. л., ед.ч., м. р. нямал съм да (уча)	—	—	—
1. л., ед.ч., ж. р. нямала съм да (уча)	—	—	—
2. л., ед.ч., м. р. нямал си да (учиш)	—	—	—
2. л., ед.ч., ж. р. нямала си да (учиш)	—	—	—
2. л., ед.ч., н. р. нямало си да (учиш)	—	—	—
3. л., ед.ч., м. р. нямал е да (учи)	—	—	—
3. л., ед.ч., ж. р. нямала е да (учи)	—	—	—
3. л., ед.ч., н. р. нямало е да (учи)	26	25	1
1. л., мн.ч. нямали сме да (учим)	—	—	—
1. л., мн.ч., н. р. нямало сме да (учим)	1	0	1
2. л., мн.ч. нямали сте да (учите)	—	—	—
2. л., мн.ч., н. р. нямало сте да (учите)	—	—	—
3. л., мн.ч. нямали са да (учат)	—	—	—
Общо	27	25	2

Таблица 4. М., ж., н. р. и мн.ч. на *нямало* + частица *да* + глагол.

	Евиденциали	Неутрална семантика	Оценъчна семантика
1. л., ед.ч. нямало да (уча)	17	4	13
2. л., ед.ч. нямало да (учиш)	9	1	8
3. л., ед.ч., м. р. нямал да (учи)	51	26	25
3. л., ед.ч., ж. р. нямала да (учи)	49	38	11
3. л., ед.ч., н. нямало да (учи)	42	33	9

	Евиденциали	Неутрална семантика	Оценъчна семантика
1. л., мн.ч. нямало да (учим)	43	24	19
2. л., мн.ч. нямало да (учим)	2	0	2
3. л., мн.ч. нямали да (учат)	1	0	1
3. л., мн.ч., н. нямало да (учат)	44	34	10
Общо	258	160	98

От количествения анализ на данните се вижда, че в корпуса не са открити примери за 3. л., при които спомагателният глагол *съм* се запазва, т.е. не може да се потвърди категорично хипотезата, че и конклузивните форми (освен ренаративните) могат да изразяват дубитативна семантика. Същата не може да бъде напълно отхвърлена поради съвпадането на конклузивните и ренаративните форми в 1. и 2. л., единствено и множествено число. Сред примерите липсват и такива, покриващи други елементи от парадигмата, но те са показателни само за количествения анализ, а не за семантичния, тъй като не са регистрирани изобщо в корпуса.

2. Качествен анализ на ексцерпиранияте примери

В писмената реч говорещият (пишещият) няма как да разчита на интонация, жестове и мимики, за да насочи читателя към значението на употребената форма. Затова изведените примери⁴ са условно разделени на няколко групи в зависимост от това по какъв начин се разпознава оценъчното значение при съответните форми на ренаратива и конклузива.

В първия случай това са **лексикални маркери от типа на *уж*, *глупости*, *едва ли не*, *видиш ли***, чието лексикално значение маркира съмнение от страна на говорещия към достоверността на предаваната информация.

1) *Уж щели сме да спестим десетки милиони лева, но не казват че плащаме стотици милиони по-скъп газ.*

2) *Тая ракета трябва да обиколи земното кълбо на самоход, интересно ми е как ще я направляват, щото руските С-400 не знаят, че земята е кръгла, ужким щели да засичат вражески обекти на 400 км.,*

⁴ Правописът и пунктуацията на примерите са изцяло запазени.

пък то вражески обекти могат да минат под обхвата на радара и бум, язък че са толкова съвременни и недостижати тези С-400 .

3) И няма нужда да се лежи на това ухо, че видите ли, армията **нямала да стреля** срещу населението! Винаги ще стреля.

4) И тези хора се изправиха в съда пред лицето на българския герб и най-нагло лъжеха как **щял съм да убивам** Валентин Касабов.

5) На глупостите на Мутафчийски, че видите ли **щели сме да задръстим** болниците с хора за тестове ще отговоря с метода, който въведоха в същата тази Ю. Корея.

При втората група примери **няма конкретен маркер**, който да насочи към различно от основните значения на разглежданите евиденциални форми. Тук по-скоро семантиката се изяснява от самия контекст – от предходното или следващото изречение спрямо това, в което е използвана съответната форма, или от по-голяма част от текста.

6) Ама **щял да балансира** системата ли? Нищо няма да балансира!

7) И кои са тези „всички българи“, които **щели да ползват** след това стадионите като сега на мачовете ходят по 30 човека?

В примери (6) и (7) от контекста личи отношението на говорещия към предаваната информация – става ясно, че според него тя е невярна.

8) Говедото отговаря: Тряба да е най малко с 4 платна. Щото иначе щяло да има задръстване на трафика. Говедото има акъл, разсъждава та дори има и мнение по въпроса...

В (8) цялото изказване е иронично, разбира се, че авторът се съмнява в не по съответната тема.

9) Ненормалници – при този мръсен въздух в Пловдив един тон прах със самолет **щели да хвърлят...** Аман от „пърформанси“, аман от тъпотии.

В (9) действието хвърляне, предадено с ренаративната форма **щели да хвърлят**, е определено в следващото изречение от примера като пърформанси и тъпотии.

10) Хахахаха, Рашистан си храни илюзии че може да определя съдбата на Украйна – **щели да призовават ЕС** да не я асоциира мухахахаха!

В (10) роля на маркер изпълняват звукоподражателните междуметия.

11) Изумих се от тази „новина“, че съм обявила как повече **нямало да нея** заради смъртта на батко.

В (11) индикаторът за недостоверността на информацията е глаголната форма изумих се. Става въпрос за информация, която се отнася до

автора на изказването, който, заявявайки, че е изумен от това твърдение, го означава като невярно.

И последната, може би най-интересна група, е тази, при която оценъчността в значението личи по **стилистично маркираните думи или изрази**, употребени успоредно с евиденциалните форми.

12) *Тогава **щели сме да рипнем** икономически и да догоним бягщата ни Румъния...*

В примера горе (12) употребата на *рипнем* вместо стилистично неутрален глагол (напр. *скочим*) сигнализира за недоверие на автора към предаваната информация.

13) *И като ги слушам всеки ден да се обясняват, как България в следващите 4 години **щяла да цъфне**, и да върже при тяхното управление, как вече имат план за борба срещу всичко незаконно, как единствено трябва да гласуваме за тях и..., хоп вълшебната пръчица е пусната в действие, ми се доплаква.*

В (13) употребата на фразеологизма *да цъфне и да върже* маркира иронията на говорещия, а в следващото изречение виждаме и отношението към дадената информация – всичко изброено би могло да се случи само с вълшебство – тоест според автора няма да се случи изобщо.

14) *Трябваше да дойде дебелият журналист Рогозин начело в Роскосмос, да го провали и опоска, та да се изцепи, че **щели да проверяват**, дали американците са кацали наистина. – не да каже, не да обяви например, а да се изцепи*

15) *Викаше, че по-евтино **нямало да намеря**.* – идентична ситуация – *викаше* вместо например стилистично неутралното *казваше*

В (14) и (15) вместо неутрален глагол като *казвам* авторите на твърденията предпочитат употребата на стилистично маркираните *изцепя се* (14) и *викам* (15).

16) *Ти толкова ли не разбираш, че феновете са обидени, не от факта, че отива в Лудогорец, а от това че се изхвърляше преди два месеца, че **нямал да играе** в друг отбор освен Ботев в България.*

17) *какви ги дрънкаш бе, **нямало да имаме** нашия Ботев, ако не бил Бакалов???*

В (16) и (17) ситуацията е идентична – *се изхвърляше* и *дрънкаш* вместо стилистично неутрални глаголи.

Разбира се, има примери, към чиято семантика няма как да се подходи категорично, тъй като пунктуационните или правописните грешки възпрепятстват тълкуването. Например (18):

18) *ползите ни **щели са да са, и**, засилване на българската икономика, общи без конкретика слова* – не става ясно дали общите слова без

конкретика се отнасят до ползите, които, както изглежда, щели да включват и засилване на българската икономика.

В заключение може да се обобщи, че изследването потвърждава нееднократно заявяваното от различни езиковеди виждане, че в българския език има и други граматически начини за изразяване на вариантни дубитативни значения. Това са ренаративните и конклузивните граматични композитуми. Преобладаващо се откриват в основните си значения (ренаративни и конклузивни), но често се срещат и като маркери за съмнение. Трябва да се отбележи, че те функционират с различни оценъчни значения по-скоро в текстовете на коментари, отколкото в самите медийни текстове, което беше и напълно очаквано. Би било ползотворно да се направи същата съпоставка, но включваща формите на дубитатива, за да се провери дали все пак те остават по-честотни като употреби въпреки утежнената си форма. Настоящата работа оставя въпроса отворен и дава поле за по-задълбочено изследване в тази посока.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова/Aleksova 2023:** Алексова, К. *Дубитативът в съвременния български език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023. [Aleksova, K. *Dubitativat v savremenniya balgarski ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2023.]
- Войнова/Voynova 2024:** Войнова, К. *Жанрови и стилистични особености на онлайн медиите*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2024. [Voynova, K. *Zhanrovi i stilistichni osobenosti na onlayn mediite*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2024.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007.]
- Ljubešić, Kuzman/Любешич, Кузман 2024:** Ljubešić, N., T. Kuzman. CLASSLA-web: Comparable Web Corpora of South Slavic Languages Enriched with Linguistic and Genre Annotation. // *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*, Torino: ELRA and ICCL, 2024, 3271–3282.
- Маргова/Margova 2022:** Маргова, Р. Проблеми на употребата на ренаратива и перфекта за констатация в пресата и онлайн журналистиката. // *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022, 157 – 164.

[Margova, R. Problemi na upotrebatata na renarativa i perfekta za konstatatsiya v presata i onlayn zhurnalistikata. // *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language*, Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences, 2022, 157–164.]

Ницолова/Nitsolova 2023: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2023.]

Пашов/Pashov 1965: Пашов, П. Наблюдения върху граматическия род в български и испански (неутрален среден род на българските местоимения в сравнение с испанските neutro). // *Годишник на Софийския университет, Филологически факултет*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1965, том LIX, кн. 1, 89 – 130. [Pashov, P. Nablyudenia varhu gramaticheskia rod v balgarski i ispanski (neutralen sreden rod na balgarskite mestoimenia v sravnenie s ispanskite neutro). // *Godishnik na Sofiyskia universitet, Filologicheski fakultet*, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1965, tom LIX, kn. 1, 89–130.]

Търпоманова/Tarpomanova 2015: Търпоманова, Е. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: ИК „Ни плюс“, 2015. [Tarpomanova, E. *Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski*. Sofia: IK “Ni plyus”, 2015.]

Търпоманова/Tarpomanova 2020: Търпоманова, Е. *Функции на местоименията в балканските езици*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2020. [Tarpomanova, E. *Funktsii na mestoimeniyata v balkanskite ezitsi*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2020.]

Tarpomanova/Търпоманова 2024: Tarpomanova, E. Evidential Auxiliaries as Non–reliability Markers in Bulgarian Parliamentary Speech. // *Proceedings of the Sixth International Conference on Computational Linguistics in Bulgaria (CLIB 2024)*, Sofia: Department of Computational Linguistics, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences, 2024, 157–165.